

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Усикова Олександра Олександровича «Розвиток промисловості
Миколаївщини в 1944–1991 рр.», представлену на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Увага до регіональних проблем ствердно оформилась у сучасній українській історіографії у потужний напрямок наукового аналізу. Історична регіоналістика на сьогодні набуває особливого звучання не тільки як академічна дисципліна, але й як відповідь на загострення суспільно-політичних процесів відстоювання територіальної цілісності України у боротьбі з російським агресором.

Вивчення регіональної проблематики, попри самостійну наукову цінність, виступає важливим засобом для більш глибокої інтерпретації власне історії України в усій єдності і різноманітті її регіонів.

У цьому контексті актуальність являє представлена до захисту дисертаційна робота Олександра Олександровича Усикова «Розвиток промисловості Миколаївщини в 1944–1991 рр.».

Представлена дисертація виконана відповідно до планів наукової теми «Актуальні проблеми історії Півдня України в загальноісторичному вимірі» (державний реєстраційний номер 0115U004380), що здійснюється кафедрою історії навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Дисертант чітко визначив предметно-об'єктне поле дослідження, належним чином обґрунтував його хронологічні й територіальні межі. Висунуті автором мета та завдання покликані охопити суттєві компоненти досліджуваної проблеми, їх реалізація зумовлює відповідну структуру дисертації.

Вагомим є практичне значення роботи, яка може бути використана в історико-краєзнавчій роботі, музейній справі, популяризації історії краю у площині публічної історії, мас-медіа, при підготовці навчально-методичних матеріалів у системі загальноосвітніх закладів та закладів вищої освіти та ін.

Апробація роботи є достатньою. Наукова громадськість мала можливість ознайомитись з основними положеннями роботи завдяки 5 статтям автора в українських фахових виданнях (у т.ч. індексованих у наукометричній базі Index Copernicus) та низці матеріалів конференцій.

Основу джерельної бази дослідження становлять документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України та Державного архіву Миколаївської області.

Разом з тим, значно збіднює роботу незалучення матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, зокрема фонду 16, що містить повідомлення органів КДБ до ЦК Компартії України. Серед них чимало спецповідомлень про надзвичайні події, вибухи, пожежі, аварії і жертви на підприємствах, випадки відмови від праці. Комплексне ознайомлення з цими документами сприяє ревізії усталеного бачення багатьох процесів, у т.ч. в розвитку промисловості досліджуваного періоду.

Матеріали Спр. 1771 «Оперативне листування з УКДБ при РМ УРСР по Миколаївській області стосовно об'єктів суднобудівної галузі УРСР (1963-1966 рр.)», Спр.1935, Спр. 1936 «КНС щодо контролю за агентурно-оперативною діяльністю УКДБ при РМ УРСР по Миколаївській області (1970-1977)», а також документи обласного архіву СБУ у Миколаївській області могли б значно «загострити» наратив автора у бік його критичності щодо здобутків промисловості досліджуваного періоду.

Аналіз історіографії здійснено відповідно до традиційної моделі її поділу на радянську, діаспорну, сучасну вітчизняну та зарубіжну. Вочевидь, неповним є аналіз зарубіжної історіографії, зокрема радянології.

Ще 1989 року Олексій Гарань опублікував в № 4 «Українського історичного журналу» статтю «Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х років у висвітленні зарубіжною історіографією», в якій навів раніше маловідомі і табуйовані погляди т.зв. «буржуазного українознавства»

(Т.Данмор, А.Ноув, К. Меннінг), на такі аспекти, як темпи відбудови промисловості радянської України на загальносоюзному тлі, баланс між розвитком важкої і легкої промисловості, економічні відносин «центр – регіони».

Сучасне дисертаційне дослідження потребує більш прискіпливої уваги до досягнень західноєвропейської та американської історіографії, що залишилось у представленій роботі майже неуваженим.

З теоретико-методологічного погляду представлене дослідження не претендує на певне новаторство у цій царині, і тому цілком виправданим є звернення до класичної моделі принципів наукового пізнання, загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Разом з тим, задекларовані у підрозділі 1.3 соціометричні методики та принципи антропоцентризму слабко розкриваються у тексті роботи. Дослідження потребує, на наш погляд, «залюднення».

Примітним є некритичне сприйняття і часом повторення елементів радянського мовного дискурсу у тексті дисертації (безособові форми, кліше, глорифікація досягнень, гігантоманія, пафосність), як-то: «Зразки самовідданої праці й творчої ініціативи у подоланні труднощів».

Другий розділ дисертації «Відбудова та розвиток промисловості Миколаївщини в повоєнне двадцятиріччя (1944–1965 рр.)» розкриває основні досягнення і проблеми відновлення промислового потенціалу регіону. Текст є фактологічно ємним, багатоплановим, скрупульозно зібраним та систематизованим. Віддаючи належне прискіпливості автора, зауважимо, що розділ сповнений переможними реляціями про подвиг населення, всезагальний ентузіазм, неухильне зростання тощо. Натомість такі положення є часом некритичним сприйняттям радянських джерел, яким властивий т.зв. «відомчий оптимізм». За окремими показниками зростання промисловості увага історика має зосереджуватися й на таких питаннях, як стратегія відновлення економіки, врахування досягнень наукоємних технологій, співвідношення динаміки

розвитку військово-промислового комплексу та інших галузей, врахуванням потреб та інтересів місцевого населення.

У підрозділі 2.2. автор справедливо зауважує, що промисловість Миколаївщини даного періоду представляла взірць промисловості всієї республіки в мініатюрі – із різким переважанням галузей військово-промислової сфери та орієнтацією на виробництво засобів виробництва. На наш погляд, ця концептуально важлива теза потребує своєї конкретизації та ілюстрування шляхом використання елементів компаративного аналізу.

Підрозділ 2.3. присвячений вивченню промисловості Миколаївщини в умовах адміністративно-господарських реформ другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. Констатує, що у перші повоєнні десятиліття успішно розвивалися лише науки, безпосередньо пов'язані з оборонним комплексом, зайняті створенням ракетно-ядерного щита, автор описує формування єдиного дослідницько-проектно-виробничого комплексу у Миколаєві. Наводиться детальний аналіз досягнень миколаївських суднобудівників щодо спорудження великотоннажних океанських суден, створення вітчизняного китобійного флоту, будівництво нового двокілометрового мосту через Південний Буг.

Заслуговує на увагу сюжет, пов'язаний з розгортанням т.зв. руху за комуністичне ставлення до праці, ударників комуністичної праці на Миколаївщині. Щоправда, формалізм та далекосяжні наслідки цієї ідеологічної форми мотивації, окрім власне констатації, потребують більш чіткого доведення, в т.ч. за допомогою усної історії, матеріалів КДБ.

При цьому незбалансованою є увага дисертанта до окремих галузей промисловості Миколаївщини. Пріоритет віддається важкій промисловості, тоді як акцентовано показники і тенденції розвитку легкої промисловості висвітлюються лише у 3 розділі.

Одним з потужних у дисертації є підрозділ 2.4 «Забезпечення виробництва робітничими кадрами: відтворення, підготовка і використання трудових ресурсів».

Окрім питань підготовки робітничих кадрів у ремісничих, залізничних училищах і школах ФЗН, трудових міграцій підрозділ де-факто включає аспекти, пов'язані з добробутом робітників, рівнем їх соціально-економічного достатку, вирішенням житлового питання тощо.

Разом з тим, не завжди логічним є залучення до підрозділу сюжетів, пов'язаних з антисанітарією, масовими отруєннями.

Автор на окремих прикладах звертає увагу на такі замовчувані у радянський період явища, як страйки та стихійні мітинги на підприємствах Миколаївщини, що ставили під сумнів не тільки ефективність економічної політики уряду, а й «непорушну дружбу» між представниками різних національностей СРСР. Описано невдоволення населення регіону економічною ситуацією після неврожаю 1963 р.

Висвітлено процеси впливу десталінізації на виведення трудових відносин зі сфери кримінального права, отримання можливості добровільного звільнення з роботи.

Позитивним є включення до дослідження сюжетів, пов'язаних з спротивом офіційній догматичній ідеології серед студентського середовища, зокрема у Миколаївському державному суднобудівному інституті, де в 1958 р. в органах державної безпеки було викрито «антирадянську студентську організацію», організатором якої став студент 4-го курсу В. Рокочей.

Матеріали ГДА СБУ містять дані про те, що в середовищі учнів системи вищої і спеціальної професійної освіти радянської України мали місце націоналістичні, ревізійні та інші ідейно ворожі висловлювання, факти прослуховування і поширення антирадянських зарубіжних радіопередач, знищення і псування державних прапорів, портретів керівників партії і держави, засобів наочної агітації, групові антигромадські прояви, незаконне зберігання і виготовлення вогнепальної зброї та інші негативні явища. Визначення на регіональному рівні впливу цих явищ на формування свідомості, ідентичності, моделей поведінки майбутніх робітників може стати темою окремого дослідження.

Звертає на себе увагу аналіз у роботі хрущовської моделі школи з виробничим навчанням. Автор визначає її авторитарний характер, зауважує, що виробниче навчання здійснювалося за рахунок скорочення навчальних годин, відведених на вивчення загальногуманітарних дисциплін. Тут доречно згадати цитату одного з героїв відомого кінофільму «Весна на Заречной улице», зйомки якого відбувалися у Запоріжжі: «Учение, конечно, свет, только на нашей улице фонари и так хорошо горят».

У дисертації йдеться про різні форми підготовки робітників безпосередньо на виробництві протягом повоєнного періоду: індивідуальне, бригадне і курсове виробничо-технічне навчання, а також підготовка в постійно діючих школах при підприємствах.

Підрозділ 3.1 названий як «Модернізація промисловості в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр.», при цьому доцільно було б надати авторське розуміння модернізаційних процесів в означений період.

У фактологічно насиченому підрозділі справедливо стверджується, що розширення виробництва в цей період досягалося передусім за рахунок більших затрат праці, залучення додаткових ресурсів, а якісним факторам, які б сприяли переходу до інтенсивного типу економічного зростання, приділялася недостатня увага. При великій кількості «довгобудів» доводилося використовувати морально і фізично застарілі підприємства, що негативно позначалося на ефективності виробництва.

Пріоритети промислового розвитку в 1985–1991 рр. на Миколаївщині розкриває підрозділ 3.2 дисертації. У добу «перебудови» розпочинаються пошуки із включення промисловості в ринковий контекст. На конкретних фактах у дослідженні показано, що складнощі у розвитку економіки поглиблювалися і тим, що під час перебування у складі СРСР, народне господарство області не відповідало потребам українців. Миколаївщині нав'язувалося створення понад усяку міру й норму могутніх енергетичних потужностей, підприємств військово-промислового комплексу.

Методологічно важливим і необхідним сприймається підрозділ 3.3. «Людський фактор розвитку промисловості Миколаївщини».

Попри заявлену назву, підрозділ є еkleктичним. У ньому проаналізовано суперечливий характер розвитку професійної структури робітників промисловості: збільшення питомої ваги професій, пов'язаних з високими вимогами до професійної і загальної культури працівників – наладчиків і настроювачів автоматів, слюсарів-ремонтників, електромонтерів, електрослюсарів, появою таких професій як наладчик агрегатних верстатів, механік лічильних машин та ін., зрештою появою нової групи робітників, які називаються в соціологічній літературі «робітниками-інтелігентами».

Автор аналізує еволюцію настроїв робітників, що поступово виходили зі стану інертності, байдужості і опановували, часом критично, нові категорії перебудови, демократії, реформ. Йдеться про політизацію робітників в умовах суспільно-політичних трансформацій, пов'язаних з колапсом комуністичної системи.

На нашу думку, аналіз розвитку промисловості у роботі часто самозамкнений на економічних категоріях, тоді як сучасна соціогуманітаристика робить акцент на людиноцентризмі, як ключовій цінності. Через призму наближення економіки до потреб населення дослідження набуло б більш чітких і сміливих висновків.

Потребують більш чіткої відповіді й питання про співвідношення бюджету розвитку промисловості – на загальносоюзному рівні, рівні республіки і Миколаївської області.

Висновки дисертації відповідають основним завданням дослідження, з достатньою чіткістю відбивають ключові результати роботи. Разом з тим, їм бракує більш глибокого рівня теоретичного осмислення та концептуалізації, Розвиток промисловості Миколаївщини потребує, на наш погляд, визначення специфіки регіону на загальноукраїнському тлі. Через порівняння з іншими областями, дослідження промисловості Миколаївщини має показати спільні і відмінні риси, продемонструвати своєрідності регіону або переконати у

типовості його промислового розвитку. Маємо сподівання, що у подальших наукових розвідках О.О. Усиков вийде на нові рубежі наукового осмислення проблеми.

У дисертації бракує додатків, які б унаочнювали у вигляді таблиць і діаграм розпорошений статистичний, цифровий, емпіричний матеріал, що наводить дослідник.

У цілому, попри висловлені зауваження, представлена дисертація оцінюється позитивно. Робота є завершеною і самостійною, вирізняється науковою новизною, прирощенням наукового знання, що має істотне значення для історичної галузі науки.

На експертну думку офіційного опонента, текст дисертації не містить несанкціонованих текстових запозичень без посилань на джерело (академічного плагіату).

Робота написана відповідно до норм сучасної української мови, мовні огріхи є поодинокими. Автореферат належним чином відбиває структуру та основні положення дисертації.

З огляду на вищезазначене, дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а його автор – Олександр Олександрович Усиков – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
Запорізького національного університету

 Ю.О. Каганов